

ВІДГУК
офіційного опонента
доктора юридичних наук, професора
Луценка Юрія Васильовича
на дисертацію Никифороенко Наталі Андріївни
“Запобігання кримінальним правопорушенням, пов’язаним з корупцією”,
поданої на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 “Право”
за спеціальністю 081 “Право”

Вивчення рукопису дисертації Никифороенко Наталі Андріївни, а також ознайомлення з публікаціями здобувачки за темою дослідження дають підстави для попереднього висновку, що дисертантка виконала роботу на належному науковому й методологічному рівні та досягла поставлених дослідницьких цілей. Цей висновок підтверджується сумою основних критеріїв, за якими оцінюються такі наукові роботи.

Актуальність теми дослідження. Системна перебудова правоохоронних органів України, створення нових правозастосовних підрозділів, удосконалення існуючих нормативно-правових актів у сфері боротьби з організованою злочинністю та корупцією, у тому числі транснаціональною, вкотре підтвердила, що боротьба зі злочинністю є глобальною проблемою, яку неможливо вирішити на рівні окремої держави, правоохоронного органу чи нормативно-правового акту.

Виклики і загрози, які йдуть від організованої злочинності та корупції, у тому числі, транснаціональної, можна усунути лише тоді, коли правоохоронні органи будуть виявляти належну самоорганізованість, організаційну гнучкість, достатню ефективність, скоординованість, винахідливість, наступальність і додержання принципу розподілу функцій та відповідальності, тільки тоді правоохоронці зможуть володіти такою ж мобільністю й діяти так само ефективно як самі злочинці. Можна з повною відповідальністю стверджувати, що незважаючи на колосальні зусилля міжнародної спільноти, такої організаційної керуючої моделі світ ще не має. У зв’язку з цим, дана обставина є провідним негативним фактором, який забезпечує високу ефективність та виживання організованої злочинності та корупції, у тому числі, транснаціонального масштабу.

У зв’язку з підписанням 21 березня 2014 року політичної частини угоди між Україною та Європейським Союзом, нові підходи до боротьби з

організованою злочинністю та корупцією, як у міжнародному так і у національному масштабах, дають підстави для змін організаційної структури управління боротьбою з транснаціональною злочинністю за кращими європейськими зразками.

Така обставина зобов'язує по-новому поглянути на організаційний принцип, згідно з яким повинна вибудовуватися транснаціональна система кримінальної юстиції в нашій державі. Враховуючи те, що організована злочинність та корупція виникає складним причинним комплексом, боротьба з нею є ефективною лише тоді, коли будуть умови формування відповідної системи комплексних заходів (економічних, соціальних, правових, організаційних та ін.), які націлені на блокування, нейтралізацію цих небезпечних явищ сьогодення на засадах здійснення спеціальної правоохоронної діяльності. Головним центром такої діяльності повинна стати правоохоронна структура, яка здатна оперативно та ефективно реагувати на виклики і загрози, які існують з боку організованої злочинності та корупції, у тому числі на транснаціональному рівні.

Зазначені обставини та реалії сьогодення вимагають трансформації організаційної моделі існуючих правоохоронних органів, з метою вироблення нових підходів у роботі правозастосовних підрозділів, які, відповідно до національного законодавства, наділені повноваженнями боротьби з організованою злочинністю та корупцією на засадах врахування кращих зразків такої організації, які вже довели свою ефективність, а також у напрямі удосконалення та підвищення професіоналізму й відповідальності практичних співробітників, які задіяні в боротьбі, у тому числі, зі злочинністю в транснаціональних масштабах.

Про актуальність дисертаційного дослідження свідчить зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Зокрема, дисертаційне дослідження виконано відповідно до Антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки (Закон України від 20 червня 2022 року № 2322-IX), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 року № 1126-р), Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020), Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019); Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки (розпорядження Кабінету Міністрів

України від 23 червня 2021 року № 756-р), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454); Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки (рішення Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 21 грудня 2020 року, протокол № 23).

Тема дисертації затверджена рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 3 листопада 2020 року (протокол № 21) й уточнена рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 29 грудня 2023 року (протокол № 26).

Теоретико-методологічна основа дослідження є ґрунтовною та всебічною. Авторка критично переосмислює наукові напрацювання відомих вчених, формулює відповідне авторське бачення щодо запобігання кримінальним правопорушенням, які пов'язані з корупцією. Правильне визначення об'єкта та предмета дослідження, формулювання на цій підставі взаємопов'язаних та взаємообумовлених завдань дало можливість авторці логічно та послідовно викласти матеріал, розкрити повно проблемні питання та надати своїм висновкам переконливої аргументації.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. У роботі Н. А. Никифорова дослідила стан наукової розробленості проблеми, визначила поняття, ознаки, сучасний стан дослідження кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією; схарактеризувала об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочинів, передбачених ст.ст. 366², 366³ КК України, а також заходи кримінально-правового спрямування за їх учинення; з'ясувала основні тенденції вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією; розробила кримінологічну характеристику осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією; дослідила детермінанти кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією; розглянула суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією; сформулювала систему й окреслила перспективні напрями запобігання цим злочинам на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівнях.

Викладені у вступі та розділах основної частини роботи положення, які стосуються постановки проблеми в цілому, окремих її аспектів, переконують в тому, що відповідні питання є теоретично і практично важливими, мало

розробленими в кримінально-правовій науці й перспективними для дослідження.

Достатньо вдало дисертанткою сформульовано *об'єкт* дослідження, яким виступають правовідносини у сфері запобігання та протидії корупційним і пов'язаним з корупцією кримінальним правопорушенням, а також його *предмет* – кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією.

Для досягнення поставленої мети дисертанткою сформульовано та послідовно вирішено *сім дослідницьких завдань*:

- визначити поняття, ознаки, сучасний стан дослідження кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією;
- схарактеризувати об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочинів, передбачених ст.ст. 366², 366³ КК України, а також заходи кримінально-правового спрямування за їх учинення;
- з'ясувати основні тенденції вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією;
- розробити кримінологічну характеристику осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією;
- дослідити детермінанти кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією;
- розглянути суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією;
- сформулювати систему й окреслити перспективні напрями запобігання цим злочинам на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівнях.

Вирішення вказаних завдань підтверджується як загальними висновками (стор. 213–222), так і висновками до окремих розділів дисертації (стор. 99–104, 152–155, 207–212).

Теоретичний та емпіричний матеріал, наукові позиції, аналізуються Н. А. Никифорова за допомогою комплексу філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів, зокрема: *історичний* – під час ретроспективного аналізу антикорупційного законодавства в частині електронного декларування й законодавства про кримінальну відповідальність за умисне неподання декларації та декларування недостовірної інформації (розділи 1–3); *компаративістський* – під час вивчення іноземного досвіду запобігання досліджуваним деліктам (розділ 1); *формально-логічний*

(*догматичний*) – для тлумачення положень антикорупційного законодавства в частині електронного декларування та ст.ст. 366², 366³ КК України (розділи 1–3); *системний* – у процесі комплексного дослідження елементів кримінально-правової та кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією (розділи 1, 2); *системно-структурного аналізу* – для з'ясування зв'язків розглядуваних кримінально-правових заборон з іншими нормами й інститутами КК України, а також положеннями антикорупційного законодавства (розділи 1–3); *аналізу документів* – під час вивчення вироків й інших матеріалів судової практики за ст.ст. 366², 366³ КК України (розділи 1, 2, додатки); *анкетування* – для опитування суб'єктів декларування та інших осіб щодо актуальних питань дисертаційного дослідження (розділи 2, 3, додатки); *статистичний* – для аналізу й узагальнення емпіричної інформації (розділи 2, 3, додатки). Належна методологія дослідження є підтвердженням достовірності наукових положень, висновків і результатів, викладених у рецензованій роботі.

Дисертанткою опрацьовано 244 наукових та нормативно-правових джерел, на які авторка посилається у тексті рукопису під час полеміки щодо окремих питань проблематики дослідження та обґрунтування власних висновків, що вказує на достатні знання дисертанткою предмета, на її навички до самостійного наукового аналізу.

Зазначені показники свідчать про наявність комплексної, цілісної роботи, вказують, що сформульовані в дисертації наукові положення, висновки і рекомендації мають достатній ступінь наукової обґрунтованості, є достовірними.

Повнота викладення матеріалів дисертаційного дослідження. Дисертацію надано у виді рукопису, загальний обсяг якого становить 293 сторінки. Основна частина дисертації (208 сторінок) охоплює три розділи, що містять сім підрозділів.

Викладені у вступі та розділах основної частини дисертації положення, які стосуються постановки проблеми в цілому, окремих її аспектів, переконують у тому, що відповідні питання є теоретично і практично важливими, перспективними для наукового дослідження.

Про обґрунтованість отриманих даних і сформульованих висновків свідчить аналіз теоретичної основи дисертації, її інформаційного та емпіричного підґрунтя. При написанні роботи авторка опрацювала достатній масив наукової літератури: наукові праці фахівців, у тому числі зарубіжних, у

галузі теорії права, кримінального, кримінального процесуального, міжнародного права, оперативно-розшукової діяльності та ін.

Емпіричним підґрунтям дослідження є статистичні й аналітичні матеріали Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України за 2015–2023 роки, 127 обвинувальних і 4 виправдувальних вироків, винесених судами першої та другої інстанцій за ст.ст. 366² та 366³ КК України, судові рішення Вищого антикорупційного суду та Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, результати опитування 484 респондентів (суб'єкти декларування та інші особи).

Наукова новизна висновків, пропозицій та рекомендацій, сформульованих у дисертації полягає в тому, що дисертація Н. А. Никифорова є комплексним науковим дослідженням сучасних проблем, які стосуються запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, у якому сформульовано пропозиції щодо підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, а також у розробленні рекомендацій щодо практики застосування кримінальних та кримінальних процесуальних норм у цій царині.

Так, заслуговують на підтримку й визнання елементами наукової новизни дослідження вперше обґрунтовані в рецензованій праці такі здобутки дисертантки:

1) з'ясовано стан учинення кримінальних правопорушень, що полягають у декларуванні недостовірної інформації та умисному неподанні декларації, упродовж 2015–2023 років (хвилеподібний характер динаміки: від стрімкого зростання 2017-го та 2022 року до стрімкого падіння 2021 року, обумовлених суспільно-політичними процесами; незначна питома вага в структурі кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг – у середньому 3%; різна структура; значний рівень латентності та низька ефективність досудового розслідування);

2) встановлено сучасні тенденції вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 366², 366³ КК України, зокрема: а) поява практики притягнення до кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації осіб, які займають відповідальне й особливо відповідальне становище (серед них як засуджені, так і виправдані); б) удосконалення процесу виявлення зазначених деліктів за рахунок покращення механізму

перевірки декларацій, роботи працівників НАЗК, налагодження роботи з викривачами; в) зменшення кількості фактів умисного неподання декларації та декларування недостовірної інформації через здобуття суб'єктами декларування певного досвіду електронного декларування, а також значне покращення роботи суб'єктів запобігання та протидії корупційним і пов'язаним з корупцією кримінальним правопорушенням; г) удосконалення процесу виявлення кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 366², 366³ КК України, що обумовило й водночас ускладнило приховування об'єктів декларування;

3) запропоновано систему детермінант кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, яка передбачає соціально-економічні, суспільно-політичні, організаційно-управлінські, правові, культурно-психологічні й технічні фактори виникнення та поширення цих деліктів, що охоплює майже всі сфери життєдіяльності суспільства та обумовлює необхідність застосування комплексного підходу щодо їх усунення;

4) розроблено комплекс соціально-економічних, суспільно-політичних, культурно-виховних, інформаційно-аналітичних, інформаційно-просвітницьких, організаційно-управлінських, правових і технічних заходів запобігання злочинам, передбаченим ст.ст. 366², 366³ КК України, на загальносоціальному та спеціальнокримінологічному рівнях, значна частина яких має вагомий вплив на запобігання не лише кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, а й власне кримінально й адміністративно караним корупційним деліктам.

На увагу і обговорення заслуговують й ті положення, які, будучи відомими в науці кримінального права, оперативно-розшукової діяльності, в рецензованій роботі були удосконалені, й ті, які одержали в роботі подальший розвиток.

У цілому презентовані авторкою елементи наукової новизни є достатніми для дисертаційного дослідження такого рівня.

Практичне значення дисертаційного дослідження, яке розглядається, не викликає сумнівів, адже його результати використані в нормотворчій діяльності Верховної Ради України (лист Голові Комітету Верховної Ради України з питань антикорупційної політики А. Радіній від 23 лютого 2024 року № 1), оперативно-службовій діяльності підрозділами Національної поліції України (акти впровадження Головного слідчого управління НПУ від 14 березня 2024 року й Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих

обставин, МВС України від 28 березня 2024 року), науково-дослідній сфері (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 27 лютого 2024 року), в освітньому процесі та науковій діяльності Національної академії внутрішніх справ (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 27 лютого 2024 року).

Також результати наукового дослідження мають в подальшому перспективу використання у: *законотворчій діяльності* – для вдосконалення антикорупційного законодавства в частині електронного декларування; *правозастосовній діяльності* – під час виявлення та розслідування злочинів, передбачених ст.ст. 366² та 366³ КК України, а також запобігання їм; *науково-дослідній діяльності* – у дослідженнях проблем запобігання та протидії корупційним і пов'язаним з корупцією правопорушенням; *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін з кримінального права та кримінології.

Повнота викладу в опублікованих працях наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Основні теоретичні положення і результати, практичні рекомендації дисертаційного дослідження знайшли відображення у дванадцяти наукових публікаціях, серед яких шість – у наукових виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України, і тезах шести наукових доповідей на всеукраїнських, міжнародних та міжвідомчих науково-практичних конференціях.

Наукові публікації дисертантки свідчать про її послідовну роботу над розв'язанням поставленого наукового завдання впродовж 2020–2024 років. У публікаціях достатньо відображені всі розділи дисертаційної роботи. Також слід зазначити, що результати дисертаційного дослідження достатньо апробовані.

Оформлення дисертації. Дисертація Н. А. Никифорова оформлена згідно із нормативними вимогами і стандартами, які передбачені для такого виду досліджень. Робота написана державною мовою з дотриманням наукового стилю, що оптимально поєднує складові представленої роботи. Положення, висновки та пропозиції, що містяться в науковій праці, характеризуються завершеністю, аргументованістю та послідовністю.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Під час вивчення дисертаційного дослідження, наукових публікацій авторки, фактів порушення

академічної добросесності не виявлено. Дисертація Н. А. Никифорова є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею.

Разом з тим, ознайомлення з дисертаційним дослідженням Н. А. Никифорова дозволяє висловити окремі побажання і критичні судження, які потребують додаткової аргументації чи дискусії:

1. Формулюючи кількість та назви підрозділів роботи, дисертантка таким чином фактично визначила і кількість завдань (проблем, які потребують розв'язання у ході дослідження). Проте обрала інший шлях, а саме: закріпила підрозділів 8, а завдань 7.

2. У назві роботи йде мова про запобігання корупції, однак у самому змісті роботи ми не знаходимо розділів (підрозділів), які були б присвячені викладенню проблем механізму запобігання корупції. Авторка обмежується лише формулюванням щодо запобігання та протидії корупції (стор. 25, 111, 185, 194, 208 та ін.) (підрозділ 3.1. "Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією"; підрозділ 3.2. "Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією"; підрозділ 3.3. "Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією").

Враховуючи викладене, здобувачці під час публічного захисту слід уточнити власну позицію щодо співвідношення термінів "запобігання" та "протидія".

3. Пошук шляхів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією в сучасних умовах є надзвичайно важливим та актуальним питанням для будь-якої країни, з огляду на це видається не зрозумілим чому авторка у своїй роботі не дослідила зарубіжне законодавство, що стосується кримінально-правових та кримінологічних засади запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією. Тим більше, що для України є перспективною євроінтеграція, і зокрема інтеграція в правове поле країн Європейського Союзу.

4. Слід підтримати аргументи здобувачки, яка вірно звертає увагу на необхідність "... вдосконалення санкцій ст. 366² КК України, які сконструйовано з порушенням встановлених правил, що фактично ускладнює диференціацію кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації, а також необґрунтованості застосування звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст.ст. 45 та 48 КК України з огляду на

пряму заборону цього та триваючий характер умисного неподання декларації” (стор. 22). Здобувачка вірно акцентує увагу на тому, що “... у межах дослідження підстав кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, пов’язаних із корупцією, слід спрямувати увагу на санкції ст.ст. 366² та 366³ КК України, результати призначення покарання за ці делікти, а також звільнення від кримінальної відповідальності.” (стор. 93). Водночас, у проекті нового КК України розробники даного нормативно-правового акту **відходять від звільнення від кримінальної відповідальності як окремого кримінально-правового інституту та пропонують звільняти особу від покарання.**

На думку офіційного опонента, здобувачці у роботі необхідно було б більш детально звернути увагу на цю обставину як таку, що відрізняється за своїм правовим змістом. Адже заохочувальні норми займають важливе місце у діяльності правоохоронних органів, оскільки завдяки заохочувальним нормам у кримінальному праві правозастосовні органи мають більше інструментів у протидії злочинності (у тому числі організованих). Розвиток інституту заохочення дає органам кримінальної юстиції правову підставу **не відкривати або закривати відкрите кримінальне провадження без звернення до суду щодо осіб, які виконують певні передбачені у законодавстві умови, у тому числі, сприяють своєю посткримінальною поведінкою охороні суспільних правовідносин.** Принциповою основою для подібних змін у законодавстві може служити **інститут крайньої необхідності**, що є обставиною, яка виключає злочинність діяння.

Разом з тим, зроблені зауваження і побажання стосуються дискусійних питань, не піддають сумніву основні наукові результати, які отримані авторкою особисто, і підтверджують лише складність досліджуваної Н. А. Никифорова проблематики.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

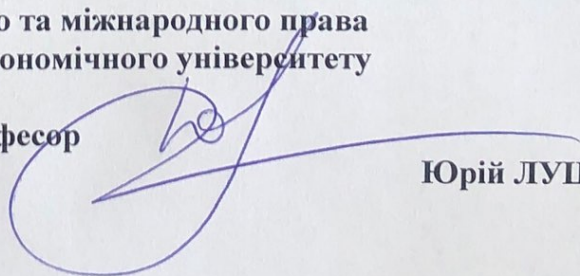
На підставі викладеного вважаю, що дисертація Никифорова Наталі Андріївни “Запобігання кримінальним правопорушенням, пов’язаним з корупцією”, є завершеною, самостійною підготовленою кваліфікаційною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані та практично цінні результати, що у сукупності розв’язують конкретне науково-прикладне завдання, яке має істотне значення для кримінального права і кримінології та полягає у комплексному розробленні питань запобігання кримінальним

правопорушенням, пов'язаним з корупцією, формулюванні обґрунтованих рекомендацій щодо підвищення ефективності його законодавчого регламентування, а також у розробленні рекомендацій щодо практики застосування норм кримінального законодавства у цій царині. Дисертація відповідає спеціальності 081 "Право".

Актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна та повнота викладу в опублікованих працях повністю відповідають вимогам МОН України.

Дисертація також відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 261 (із змінами і доповненнями від 3 квітня 2019 р. № 283), наказу МОН України № 40 від 12 січня 2017 р. Про затвердження Вимог до оформлення дисертації (зі змінами від 12 липня 2019 р.) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її авторка – **Никифоренко Наталя Андріївна** заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 "Право".

Офіційний опонент –
професор кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
доктор юридичних наук, професор

Юрій ЛУЦЕНКО

